

Recenzja rozprawy doktorskiej
Biblical scholarship of Franciscus Titelmans
[*Dzieła biblijne Franciszka Titelmansa*]
napisanej przez mgr lic. Tomasza Karola Mantyka OFM^{Cap}
na Wydziale Teologicznym na seminarium z historii Kościoła w czasach
nowożytnych pod kierunkiem o. prof. dra hab. Rolanda Prejsa oraz ks. dra hab.
Jarosława R. Marczewskiego, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Lublin 2023 – maszynopis, ss. 385.

O. Franciszek Titelmans belgijski franciszkanin, sługa Boży, żył niezbyt długo, bo zaledwie 35 lat (1502-1537). Pomimo to zasłynął jako teolog i płodny pisarz. W 1521 r. ukończył studia filozoficzne na Uniwersytecie w Lowanium. W 1523 r. wstąpił do franciszkanów obserwantów. Na rok przed śmiercią przeszedł do kapucynów włoskich. Wykładał logikę, filozofię przyrody, teologię i Pismo św. Jego wykłady były wydawane drukiem jako komentarze do Biblii. Do dzisiaj zachowało się około 27 prac o. Titelmansa. Jego dzieła biblijne stały się zagadnieniem badawczym o. mgr lic. Tomasza Karola Mantyka OFM^{Cap}. Problem badawczy sformułował on w następujący sposób: *Biblical scholarship of Franciscus Titelmans* [*Dzieła biblijne Franciszka Titelmansa*]. Wybór prezentowanego tematu jako przedmiotu badawczego, Doktorant uzasadnił zachowaną, solidną bazą tekstów egzegetycznych o. Titelmansa. Cieszyły się one dużą popularnością w XVI wieku i z pewnością odegrały znaczącą rolę w formacji duchowieństwa ówczesnych czasów. Poza tym o. Titelmans był przeciętnym biblistą. Według założenia Doktoranta mentalność wielu wykształconych ludzi kształtowały nie jednostki wybitne, ale właśnie nie zawsze wybitni autorzy popularnych podręczników. W rzeczywistości sam o. Titelmans był dumny z tego, że był prostym kontynuatorem wielkiej tradycji Kościoła katolickiego. Tak rozumiana przeciętność czyni go typowym przedstawicielem ówczesnego duchowieństwa. Kolejnym powodem, dla którego Doktorant zainteresował się twórczością biblijną o. Titelmansa było to, że w pismach powtarzał on tradycyjne interpretacje Biblii w nieco zmienionym kontekście. Starał się pozostać, na ile to możliwe, wiernym tradycji Kościoła katolickiego, stawiając równocześnie nowe pytania wynikające z humanizmu, a później z reformacji. Tak więc, pomimo swojego konserwatyzmu o. Titelmans był również w pewnym sensie nowatorem w

sposobie interpretacji Biblii. Był oryginalnym myślicielem, zdolnym do rozwijania własnej myśli. Zasluguje zatem na bardziej szczegółowe, niż do tej pory zbadanie. Doktorant postawił sobie zatem za cel krytyczne przebadanie komentarzy biblijnych o. Titelmansa (do tej pory nie były one prawie w ogóle badane). Na tej podstawie podjął się ponownej oceny, już w nowym świetle, prac polemicznych franciszkanina.

Materiału do realizacji podjętego zagadnienia dostarczyły przede wszystkim opublikowane prace o. Titelmansa. Doktorant przeanalizował jego komentarze biblijne i prace polemiczne. Na potwierdzenie własnych tez wykorzystał również pozabiblijne dzieła franciszkanina. Wymusiło to na Doktorancie konieczność kwerendy w bibliotekach przede wszystkim poza granicami Polski, specjalizujących się w gromadzeniu przedstawionych źródeł. Zgromadzona przez niego bibliografia pozwoliła na prezentację podjętego tematu badawczego w pięciu, wzajemnie powiązanych i uzupełniających się rozdziałach, poprzedzonych wykazem skrótów (s. 7-8), a następnie wstępem (s. 9-23). Zastosowanie skrótów w obszernej pracy i umieszczenie ich na jej początku wydaje się bardzo dobrym zabiegiem technicznym. We wstępie Doktorant podał motywy podjęcia tematu, cel pracy, a także używane metody badawcze. Omówił całą strukturę dysertacji.

Analiza źródeł ułatwiła przyjęcie układu poszczególnych rozdziałów i sposób prezentacji treści w nich zawartych. Doktorant, wychodząc z założenia, że o. Franciszek Titelmans był myślicielem konserwatywnym, w rozdziale pierwszym *The Old Consensus in Biblical Exegesis and a Humanist Challenge to It*, przedstawił „przednowoczesną” egzegezę biblijną, a następnie humanistyczne wyzwania dla egzegetów. Stwierdził, że od pierwszych wieków chrześcijaństwa istniała egzegeza oscylująca między nie odbieganiem całkowitym od litery, a jednocześnie nie ograniczaniem się do sensu dosłownego. Teologowie chrześcijańscy byli zgodni, że Pismo św. będąc dziełem Bosko-ludzkim, należy rozumieć na dwóch płaszczyznach: Bosko-duchowej i ludzko-dosłownej. Poza tym wszelkich interpretacji Biblii powinno dokonywać się zgodnie z wykładnią Kościoła katolickiego. Pogląd taki utrzymywał się do początku XVI wieku, kiedy to biblijny humanizm, a następnie reformacja położyły w egzegezie nacisk na sens dosłowny kosztem duchowego i na interpretację indywidualną kosztem kościelnej. Stanowiło to tło polemiki między o. Titelmansem a humanistami. W rozdziale drugim *Life and Works of Franciscus Titelmans*, Doktorant zaprezentował dzieje życia o. Franciszka Titelmansa. Podzielił je na trzy okresy, a mianowicie 1502-1523: od urodzenia do wstąpienia do franciszkanów obserwantów, 1523-1536: okres działalności na Uniwersytecie w Lowanium i 1536-1537: od przejścia do kapucynów do śmierci. Ponieważ informacje źródłowe dotyczące historii życia o. Titelmansa były niezwykle skromne, Autor

postanowił opisać jego dzieje w szerszym kontekście środowiskowym. Następnie omówił jego dzieła związane z Biblią i poza biblijne. Wreszcie ostatnia część rozdziału zawiera przegląd źródeł, z których korzystał o. Titelmans w swoich komentarzach biblijnych. Doktorant próbuje wykazać, że franciszkanin był intelektualistą rozdartym pomiędzy wiernością tradycyjnej teologii i egzegezie, a nowymi, humanistycznymi nurtami w teologii. W rozdziale trzecim *The Literal sense of Scripture in Titelmans' scholarship*, Doktorant omówił elementy egzegezy dosłownej w komentarzach o. Titelmansa. Najpierw pokazał jak rozumiał on sens dosłowny, a następnie przeanalizował różne sposoby użycia go przez franciszkanina. Między innymi poruszył kwestie: autorstwa, krytyki tekstu, analizy filologicznej oraz wyjaśnień historycznych, geograficznych i teologicznych. Wykazał, że o. Titelmans z jednej strony postępował zgodnie z tradycyjnym sposobem wyjaśniania sensu dosłownego Pisma św., z drugiej strony wzbogacił go o użycie oryginalnych języków Biblii i elementy filologii humanistycznej. Rozdział czwarty *Mystical sense of Scripture in Titelmans' scholarship*, Doktorant poświęcił zagadnieniu, które o. Titelmans nazwał „zmysłem mistycznym”. Pod tym terminem rozumiał wszystkie niedosłowne znaczenia Biblii, czyli duchowe, które stanowiło serce Pisma św. Autor dowodził dalej, że franciszkanin uważał duchową lekturę Pisma św. za niezbędną do pełnego zrozumienia słowa Bożego. Również uważał Biblię za żywe Słowo, poprzez które Pan Bóg przemówił do współczesnych mu chrześcijan. W ostatnim piątym rozdziale *Titelmans' polemics in defence of the Vulgate*, Doktorant biorąc za fundament komentarze biblijne o. Titelmansa, zaprezentował jego prace polemiczne skierowane przeciw Erazmowi z Rotterdamu i innym humanistom. Stwierdził, że franciszkanin próbował zaproponować alternatywne podejście do Pisma św., takie, które umożliwiło by zintegrowanie elementów nauki humanistycznej z tradycyjną egzegezą biblijną. W świetle przeprowadzonych analiz dowiódł, że centrum polemiki między o. Titelmansem a Erazmem były nie tyle różne podejścia do filologii, ale różne rozumienia samej Biblii. Rozdział zakończył oceną stosunku o. Titelmansa do humanizmu i reformacji.

W tym miejscu należy podkreślić niezwykle ważką rolę przypisów, które dokumentują narrację Doktoranta pozycjami teologicznymi. Doskonałym zabiegiem jest zamieszczenie w pracy wstępów do poszczególnych rozdziałów, ukazujących problematykę, która będzie w nich poruszana, oraz podsumowań spinających w całość recenzowaną pracę.

Podsumowanie wyników badań w skali całej dysertacji odnajdujemy w zakończeniu. Rozważania tam podjęte cechują się krytycyzmem wobec przebadanego materiału. Doktorant przedstawia wnioski jakie nasunęły się podczas opracowywania materiałów źródłowych. Ukazuje obszary badań jeszcze nie zagospodarowane.

Jak wynika z załączonej bibliografii, Doktorant dotarł do źródeł rękopiśmiennych przechowywanych w Archiwum Miejskim w Hasselt. Dalej w bibliografii zostały zgrupowane źródła biblijne i dokumenty kościoła, źródła drukowane i opracowania (s. 341-385). Zebrana przez Doktoranta imponująca bibliografia mogłaby stanowić przedmiot kolejnego, osobnego studium nad pracami o. Franciszka Titelmansa.

Na podkreślenie zasługuję język pracy. Autor, pomimo korzystania z wielu źródeł i publikacji drukowanych, których język i styl opisywanej rzeczywistości był różny, potrafił zachować swój tok narracji. Starał się uniknąć sprawozdawczości w ukazywaniu wyników badań, samodzielnie formułował tezy, wyciągał wnioski.

Zdarzają się jednak drobne niedociągnięcia. Recenzent proponuje, aby w tytule pracy przedstawić o. Franciszka Titelmansa jako zakonnika, np. dodać skrót: OFM^{Cap}. Również w tytule dać lata życia franciszkanina: (1502-1537). Dla czytelnika będą to niewątpliwie cenne informacje. Omawiając dzieje życia o. Titelmansa u franciszkanów obserwantów Autor mógłby posłużyć się również kroniką Herberta Holzapfela OFM.

Reasumując stwierdzam, że o. mgr lic. Tomasz Karol Mantyk OFM^{Cap} dobrze opanował warsztat naukowy teologa. Wykazał się umiejętnością dotarcia i eksploracji źródeł, doprowadzając do syntetycznego ujęcia odpowiedzi na postawione zagadnienia badawcze. Wskazane błędy są łatwe do usunięcia. Tekst po ich skorygowaniu byłby cennym materiałem służącym jako podstawa do publikacji drukowanej. Z pewnością będą nią zainteresowani nie tylko bibliści, ale i historycy, szczególnie franciszkańscy.

Recenzowana rozprawa w moim przekonaniu spełnia wymogi stawiane dysertacjom doktorskim, w związku z czym wnoszę wniosek o dopuszczenie o. mgr lic. Tomasza Karola Mantyka OFM^{Cap} do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

o. Aleksander K. Sitnik

Dr hab. Aleksander Krzysztof Sitnik OFM